

**KTH Arkitektur
och samhällsbyggnad**

Författare:

Lisa Wikström

E-post: lisakatarinawikstrom@hotmail.com

Arkitektonisk kvalitet

Europa Nostra och tre exempel på svenska trästäder

Examinator/ handledare:

Magnus Rönn, Docent

Arkitekturskolan

UPPSATS I FORT- OCH VIDAREUTBILDNINGSKURSEN:

Att utvärdera arkitektur – teorier och metoder, AD242V, 7.5 hp

Arkitekturskolan, Kungliga Tekniska Högskolan, KTH, Stockholm, VT 2015

Innehållsförteckning

1.0 Inledning	2
1.1 Bakgrund.....	2
1.2 Syfte	2
1.3 Frågeställningar	2
1.4 Europa Nostra	3
1.5 Metod och teori.....	3
2.0 Undersökningsdel	5
2.1 På vilket sätt marknadsförs Europa Nostra-priserna av Nora, Hjo och Eksjö kommuner?	5
2.1.1 Nora kommun.....	5
2.1.2 Nora turistbyrå.....	6
2.1.3 Hjo kommun	7
2.1.4 Hjo turistbyrå	8
2.1.5 Eksjö kommun.....	8
2.1.6 Eksjö turistbyrå.....	9
2.2 Har nämnda kommuner aktuella kulturmiljöprogram eller motsvarande underlag?	9
2.3 Vilka typer av miljöer omtalas i underlagen, alternativt har redan pekats ut, som kulturhistoriskt värdefulla?	10
2.3.1 Nora	10
2.3.2 Hjo	12
2.3.3 Eksjö.....	12
2.4 Vilka typer av miljöer och insatser har premierats genom Europa Nostra-priserna?	13
2.5 Är det möjligt att göra kopplingar mellan å ena sidan det bevarande- och stadsutvecklingsarbete som sker i kommunal regi och å andra sidan Europa Nostra-priserna och Tre trästäder?	15
3.0 Käll- och litteraturförteckning	17
3.1 Tryckta källor	17
3.1.1 Elektroniska källor.....	18

1.0 Inledning

1.1 Bakgrund

Sedan 1997 samverkar stadsarkitekter, kulturchefer och turismansvariga i de tre städerna Nora, Hjo och Eksjö inom projektet *Tre trästäder*. De tre städerna har alla fått det europeiska priset *Europa Nostra* för sina insatser inom kulturmiljövården, Nora inte mindre än tre gånger. Syftet bakom *Tre trästäder* sägs vara att begreppet 'Tre trästäder' och det arbete som förs inom projektets ramar ska fungera som en slags kvalitetsmärkning av inrättningar och aktiviteter.

Därutöver arbetar man med att lyfta fram värdet av en samlad trästadsbebyggelse.

Kvalitetsaspekten uttrycks som främst till för besökare av de tre städerna (Grandelius, Häberger, Ylander 2002, s. 225). Europa Nostra-priset har bevarandeinsatser för kulturmiljöer i fokus. För de tre undersökta städernas del är det deras äldre trähusbebyggelse som gör att de belönats med priset.

1.2 Syfte

Arbetet syftar till att närmare undersöka vad som premierats inom prisutmärkelsen Europa Nostra för de tre städerna Nora, Hjo och Eksjö, samt att försöka se om detta korresponderar med kommunernas respektive kulturmiljövårdande arbete.

1.3 Frågeställningar

Undersökningen ämnar besvara nedanstående frågeställningar, varav huvudfrågeställningarna är fetmarkerade.

- **På vilket sätt marknadsförs Europa Nostra-priserna hos Nora, Hjo och Eksjö kommuner?**
- Har dessa kommuner aktuella kulturmiljöprogram eller motsvarande underlag?
- **Vilka typer av miljöer omtalas i underlagen, alternativt har redan pekats ut, som kulturhistoriskt värdefulla?**
- **Vilka typer av miljöer och insatser har premierats genom Europa Nostra-priserna?**
- Är det möjligt att göra kopplingar mellan å ena sidan det bevarande- och stadsutvecklingsarbete som sker i kommunal regi och å andra sidan Europa Nostra-priserna och *Tre trästäder*?

1.4 Europa Nostra

Europa Nostra-priset har delats ut sedan slutet av 1970-talet, och dess uttalade syfte är att ”inspirera och lyfta fram speciellt framstående bevarandeinsatser för kulturmiljön”. Av prisets fyra tävlingskategorier går den första, kallad ’conservation’, till ”bevarande, restaurering samt återanvändning och tillägg av byggnader i historisk miljö”. Inom kategorin ’conservation’ finns därefter en indelning från A till E i följande underkategorier: arkitektur, kulturlandskap, konstföremål, arkeologi samt industriminnesvård och ingenjörsskap. 2003 slogs priset samman med Europeiska Unionens kulturarvspris (European Union Prize for Cultural Heritage) – samma år som det sistnämnda priset lanserades. Vinnarna tilldelas i fallande rangordning vid vinst; pris, medalj och diplom (Europa Nostra).

Flera svenska projekt har över åren fått motta prisutmärkelsen. Av de i nätverket *Tre trästäder* berörda städerna Nora, Hjo och Eksjö, har Nora tilldelats Europa Nostra-priset vid tre tillfällen. 1993 fick Pershyttan, beläget 3 km sydväst om Nora, medaljpris. 2002 tilldelades Nora inte mindre än två priser – diplom enligt kategori 1A för Nora församlingshem, samt diplom enligt kategori 1A för Gyttorps centrum, en tätort belägen 6 km sydväst om Nora. Hjo och Eksjö har tilldelats priset varsin gång. Staden Hjo fick 1990 medalj och Gamla Stan i Eksjö fick 1997 diplom (Europa Nostra).

1.5 Metod och teori

Det övergripande metodvalet för uppsatsens undersökning är fallstudiemetodik. Tre fallstudieobjekt i form av kommuner har studerats. De tre fallstudieobjekten har gemensamma referenspunkter, och de enskilda fallen ger tillsammans en sammanvägd bild av syftet. Undersökningen inleddes med en kritisk textläsning av tre kommunernas webbsidor för kommunen respektive turism. En givande och i detta fall brukad metod har varit klickschema. Med ett sådant upprättat ges vid handen antalet klick som behövs på en webbsida för att nå fram (eller in) till önskad information. Det så kallade klickdjupet kan därmed visa på hur pass prioriterad en viss typ av information är för upphovsmannen för webbsidan.

Kommuners strategiska handlingar är officiella och därför tillgängliga på respektive kommuns webbsida. Till att börja med gjordes en genomgång av vilka slags handlingar det rörde sig om. En kritisk läsning gjordes sedan av handlingarna med Europa Nostra-priset och projektet *Tre trästäder* och deras målsättningar för ögonen. Särskilt gjordes beaktning vid förekomst av begrepp som och *trästad/trähusbebyggelse*. Även Europa Nostras prismotiveringar krävde kritisk

genomläsning. Upprepade läsningar var motiverade i och med motiveringarnas ringa längd. Särskilt analyserades vilka värderande ord som användes. För att besvara sistnämnda frågeställning gjordes en egen analys utifrån det underlagsmaterial som tagits fram enligt ovan.

Begreppet *kulturmiljö* står enligt Riksantikvarieämbetets definition för hela den miljö som vi människor genom tiderna har format. Begreppet innefattar således allt från ett enskilt objekt, en plats, till ett landskap. *Kulturmiljövård* kan ses som ett professionalitetsfält inom vilket kulturmiljön är ämnet. Kulturmiljövårdens uppdrag är tudelat; det traditionella, vetenskapliga målet går ut på att samla, vårda och visa kulturarvet. Det andra, det aktuella kulturpolitiska målet, är att definiera och bruka kulturarvets sammansättning och värde.

Birgit Cold har skrivit om *arkitektonisk kvalitet*. Hon ser på kvalitetsbegreppet som innehavare av flera dimensioner. En av dessa kallar hon ”den epokavgörande kvaliteten” (epokavhengige). Med detta menar Cold att vår upplevelse av kvalitet är knuten till en tidsperiod eller stilart, då vi har förväntningar och regler för våra ögon om hur något bör gestaltas och upplevas. ”Hör vi en falsk ton, en oregelmässighet i förhållande till det vi förväntar oss, känner vi oss svikna, kvalitetsupplevelsen uteblir och ersätts med besvikelse och kanske indignation.” [min översättn.] (Cold 1989, s. 36 – 37). Colds resonemang ser jag som ett sätt att förklara helheten och homogeniteten som framhålls i fallet med trästäderna. Cold skriver även om vårt behov av arkitektonisk helhet. Forskning om preferenser i arkitekturupplevelser har visat att vi föredrar just känslan av helhet och endast en passande grad av variation. I juryns utlåtanden för det norska träpriset benämns en av de fem kvalitetsfaktorerna i bedömningen som ”enkelhet (med tradisjonelle verdier i sentrum)”. Som föredömligt exempel på enkelhet lyfts den ”anonyma” eller ”kontinuerliga” arkitekturen fram, då den är resultatet av nödvändigheter som kultiverats över lång tid. Denna nödvändighetens arkitektur blir då i sig självt till ett värdefullt estetiskt uttryck för en regional tillhörighet eller identitet, vilket kan upplevas som mycket norsk och välanpassad i landskapet (Cold 1991, s. 18, 22). Colds inställning till kvalitet utgör en intressant alternativ ingång till undersökningen i föreliggande uppsats. Cold menar att ett synsätt på en arkitekturstil som ”autentisk” inte kan vara farlig eller motarbetad. Däremot tror Cold att faran ligger i ett synsätt som är nostalgiskt och spekulativt, ”där arkitekturen används som ett slags skådebröd för särintressen, speciellt av kommersiell art, som varken tjänar den folkliga, akademiska eller konstnärliga kvaliteten.” [min översättn.] (ibid, s. 30).

2.0 Undersökningsdel

2.1 På vilket sätt marknadsförs Europa Nostra-priserna av Nora, Hjo och Eksjö kommuner?

Alla nämnda kommuner har vid sidan av sina officiella kommun-webbsidor även varsin webbsida som administreras av respektive turistbyrå. I följande undersökning har både kommunernas och turistbyråernas webbplatser inkluderats.

2.1.1 Nora kommun

Kommunens webbsida är omfattande i både text- och bildmaterial. Ett par klick behövs för att komma till kultur-relaterade rubriker. Väl där nämns tidigt det som sammanfattar några av kommunens Europa Nostra-belönade miljöer: ”I Nora är vårt kulturarv närvarande i trästaden, veteranjärnvägen och industriminnen från bergshanteringens glansperiod.” (Nora kommun). Meningen sammanfattar även väl bildmaterialets innehåll på denna del av webbsidan.

Fig. 1, 2: Fotografier från webbsidan (Nora kommun).

Trots att Nora fått Europa Nostra-utmärkelsen hela tre gånger inom loppet av nio år och att de prisbelönta objekten och miljöerna nämns på flera olika håll på webbsidan, är det först efter fyra klick som information ges om priserna. Utöver informationen där omnämns inte utmärkelserna på webbsidan. Under rubriken *Kulturb historia, kulturarv och museum* följer en text där en mening – som vi kommer märka – återkommer i beskrivningar av stadskärnorna: ”Trästad Nora med sina trähus från 1700- och 1800-talen och gatorna i rutnät är en levande stadskärna. Nora stad är

en av norra Europas *bäst bevarade trästäder*.” (min kursivering) (Nora kommun). Även projektet *Tre trästäder* presenteras under en egen rubrik. Samarbetet de tre städerna emellan motiveras där med att samtliga erhållit, citat, ”den högt värderade internationella utmärkelsen” Europa Nostra-utmärkelser för god byggnads- och kulturminnesvård. Därefter följer en kortare text som skulle kunna klassificeras som karaktärsbeskrivande för de tre städerna. För Eksjö del lyfts främst karaktärsdraget avläsbarhet fram; att staden inrymmer levande historia. Beskrivningen av Hjöns karaktär är mer specifik och kan, enligt texten, sammanfattas som slingrande medeltida gator, oförändrade kvarter vid torget, trähusen nära Vättern, 1870-talets kurortsvillor samt en parkanläggning. Noras karaktär, slutligen, gestaltas genom sin 1700- och 1800-talsbebyggelse, kullerstengator, tidstypiska gårdar och gammeldags affärsskyltar. I samband med *Tre trästäder* beskrivs att Nora erhållit tre utmärkelser, och att det är unikt. Samma beskrivning återkommer under rubriken *Europa Nostra utmärkelser* [sic]. (ibid).

2.1.2 Nora turistbyrå

Turistbyråns webbplats öppnar med kommunens slogan; ”Trästad i Bergslagen”. Till skillnad från Nora kommuns webbsida krävdes inte lika stort klickdjup för att få information om Europa Nostra-utmärkelsen – på startsidan finns en genväg med rubriken *Tre trästäder*. Självklart är språket mer färgat av värderingar och säljande på en turistbyrås webbsida jämfört med en kommuns dito, där tonen förväntas vara mer officiellt och formell hållen. Under rubriken *Om Nora* syns Europa Nostra-symbolen på ena flanken och en stämningpräglad text vid sidan:

I en trästad värmer solskenet mer, i en trästad är det lättare att andas, i en trästad... nej, det kanske är svårt att bevisa men nog känns det så i alla fall. Det vet alla som varit i Nora. (...) (Nora turistbyrå).

Nora är en välbehalten trästad med gatorna utlagda i det klassiska rutnätet. Många hus och gårdar ser likadana ut som de gjorde på 1700- och 1800-talet. Att besöka Nora är som att kliva rätt in i ett museum – fast här är allt på riktigt. Staden lever med sin historia, och tack vare de stolta invånarna så är den idag en av Sveriges mest välbevarade småstäder, fylld av spännande detaljer som påminner om hur livet var förr. Den välbevarade miljön gör Nora till medlem av *Tre trästäder*, tillsammans med Eksjö och Hjo. De tre städerna har belönats med Europa Nostra-priset för sina bevarade stadskärnor. (Nora turistbyrå).

Texten ovan kan tyckas något olyckligt formulerad då den inte håller för en mer noggrann läsning. Här lyfter man fram att Nora är ”en av Sveriges mest välbevarade småstäder” istället för

”en av de bäst bevarade trästäderna”. Beskrivningar som ’bevarad småstad/stadskärna’ och att staden ’lever med sin historia’ blir komplicerade. Vilken stad lever *inte* med sin historia?

Vid presentationerna av olika besöksmål nämns alla de som inkluderas i de prisbelönda miljöerna. Undantaget är Pershyttan som listas som rekommenderat besöksmål, men som saknar redovisning av priset. Vad för kvaliteter eller insatser som prisbelönats tas dock inte upp.

2.1.3 Hjo kommun

Hjo har, till skillnad från Nora, på den kommunala webbsidan text och bild som även vänder sig till turisten: ”Hjo är kanske mest känd som trästaden vid Vättern – en stad som sommartid bubblar av aktivitet.” (Hjo kommun). På samma plats på webbsidan redogörs för, vad man får lov att tolka som, det kommunen vill lyfta fram i marknadsföringen av staden gentemot turisterna:

Vi vill lyfta fram våra kulturella värden och göra dem så synliga och attraktiva som möjligt.

Trästadens genuina miljöer och vackra hus, charmiga gränder, mysiga caféer och restauranger, små unika butiker, ångaren Trafik som tuffat på sedan 1892, hamnen, natur och friluftsliv med golfspelande på Hökensås, Hjoåns dalgång, läget vid Vättern och givetvis kulturen i form av musik, konst och konsthantverk är alla viktiga ingredienser i varumärket Hjo. (Hjo kommun).

Texten illustreras med ett foto visande småskalig stadsbebyggelse med övervägande delen trähus.

Fig. 3: Fotografi från webbsidan (Hjo kommun).

Kommunens webbsida har ingen information överhuvudtaget om Europa Nostra och priset som Hjos stadskärna erhållit. En rimlig, men kanske inte fullgod, förklaring till avsaknad av information kan vara att priset delades ut 1990, vilket är relativt länge sedan för en webbsida som förväntas hållas uppdaterad.

2.1.4 Hjo turistbyrå

Redan på turistbyråns startside visas Europa Nostra-symbolen upp och Tre trästäder och priserna nämns. En fördjupande text där de två ovanstående kopplas samman under rubriken *Tre Trästäder och Europa Nostra* återfinns sedan ett klick in. Europa Nostras symbol återkommer även där. I texten återges prismotiveringen och beskrivningar av Europa Nostra och Tre trästädernas syfte och bakgrund. Om den förstnämnda går det bl.a. att läsa att organisationen kommit att bli ”en ledande aktör inom alla frågor som rör europeiskt kulturarv”. Om Hjos del av priset avslutas med ett erkännande till alla professionella och enskilda som bidragit till att staden erhållit priset (Hjo turistbyrå). Om Tre trästäder beskrivs att det de tre städerna har gemensamt är dels prisutmärkelserna, dels ”deras vackra trästadsbebyggelse”. En materiell autenticitet tycks vara det som lyfts fram: ”I respektive trästad kan du på gator och torg se, lukta och känna på miljöer från över 400 år som på många platser har gått förlorade men som i de tre trästäderna finns kvar.” (Hjos turistbyrå).

2.1.5 Eksjö kommun

En av Eksjö kommuns två slogans lyder ”Den unika trästaden”, vilken också presenteras tydligt på webbplatsens startside (Eksjö kommun), tillsammans med fotografier. Som nämnts ovan presenteras Eksjö som en mycket speciell trästad, men för att få information om att staden tilldelats Europa Nostra-priset krävs hela fem klick. På det klickdjupet finns dock relativt mycket text som berör den prisbelönta miljön Gamla stan och Tre trästäder återfinns i de avsnitt på webbsidan som ämnar presentera kommunen. Här menas att det är en unik stadsdel genom dess senmedeltida stadsplan och 1600-talsbebyggelse; ”Bebyggelsen i Gamla stan är i dag ett av landets bästa exempel på en bevarad sammanhållen trästad och är en unik kulturskatt. (...) De tre städerna [Eksjö, Hjo och Nora] har en för Sverige ovanligt välbevarad träbebyggelse. Gemensamt är att de är byggda av trä, men i övrigt är städernas struktur och historia väldigt olika.” (Eksjö kommun). Här nämns för ovanlighetens skull alltså de få punkter som är gemensamma och som ligger till grund för samarbetet och hopkopplingen av de tre städerna. Att Gamla stan tilldelats priset omnämns och en text som mer specifikt handlar om priset återfinns ett klickdjup in. Prismotiveringen citeras, prisets tyngd hålls fram och (trots att staden tilldelades priset 1997) menar man från kommunens håll att priset sätter Eksjö i rampljuset; ”För turister och andra gäster utgör Eksjö ett spännande besöksmål, som nu hamnar än mer i fokus genom det internationella erkännandet.” (Eksjö kommun). Att Eksjö sätts på kartan internationellt sett, och har möjlighet att åtnjuta högre grad av turism, är alltså det som främst lyfts fram som prisets fördelar.

Liksom Hjo har Eksjö på kommunens webbsida information som vänder sig till besökare. Som sevärdheter listas ”den unika trästaden”: ”Eksjö är en av landets mest välbevarade trästäder som i planmönster och bebyggelse speglar stadsbyggandet från 1500-talets slut till 1900-talets tidigare del.”(Eksjö kommun). Europa Nostra-priset nämns även här: ”Utmärkelsen är en belöning för god byggnads- och kulturminnesvård i en levande stadsmiljö.” (Eksjö kommun).

Fig. 4: Eksjö kommun.

2.1.6 Eksjö turistbyrå

Till skillnad från kommunens webbsida är information relaterat till begrepp som ’trästad’ och ’Europa Nostra’ mer sparsmakat på turistbyråns webbsida. Klickdjupet till information om prisutmärkelsen är tre klick. Om Eksjö (”– den unika trästaden”, kommunslogon som upprepas än en gång) går att läsa att den är ”en av Sveriges bäst bevarade trästäder med arkitektur och minnen från mer än fyra sekler.” (Eksjö turistbyrå). Här omnämns, som synes, intressant nog ’minne’ bland all materialitet. Staden, som vore det en organism med egen vilja, omnämns som en överlevare ur rivningsvågen och som därmed kan anses tillhöra en elit av svenska trästäder. Som ett erkännande över denna tillhörighet används Europa Nostra-priset:

Staden har genom insikt och framsynthet klarat sig undan rivningsvågen som svepte över Sverige efter andra världskriget. Flera städer använder sig av epitetet ”Sveriges bäst bevarade trästad”. Många känner sig kallade, men få är utvalda. Trästad Eksjö får anses som utvald. 1997 tilldelades Gamla stan ett Europa Nostra Diplom för ”god byggnads- och kulturmiljövård”. (Eksjö turistbyrå).

2.2 *Har nämnda kommuner aktuella kulturmiljöprogram eller motsvarande underlag?*

Ingen av de undersökta kommunerna har ett strategiskt dokument som benämns kulturmiljöprogram. Två av dem har dock fristående underlag som behandlar kulturmiljövårdsfrågor. Två av dem har endast eller därutöver dessa frågor integrerade i sin översiktsplan (ÖP). En av dem är Hjo, vars ÖP antogs 2010. Även för Nora kommuns del finns

en ÖP, denna antagen 1999. I tillägg finns en fördjupning till ÖP:n i form av en byggnadsordning samt områdesbestämmelser för Nora stadskärna. Detta samlade dokument antogs 2010 och omfattar 44 sidor. Eksjö, slutligen, har dels en ÖP antagen 2013, dels ett s.k. stadsmiljöprogram för Eksjö stads centrala delar. Programmet antogs även det 2013, är 39 sidor långt och bildrikt. Det är utarbetat av en arkitekt på kommunens planavdelning och dess syfte uttalas dels vara att fungera som inspiration och riktlinje vid utsmyckning och möblering av stadens allmänna platser och dels att fungera som underlag vid plan- och byggärenden. Ett kulturminnesprogram finns från 1985, dock ej tillgängligt på nätet. Det finns även ett kulturhistoriskt handlingsprogram från 2009, men inte heller det tycks finnas tillgängligt mer än internt. Säkerligen är båda dessa av intresse för föreliggande undersökning, men har dessvärre inte funnits tillgång till. Även relevant för bevarandefrågor är den färgsättningsguide kommunen har låtit ta fram för den äldre stadskärnan. Färgsättningsguiden kommer i denna undersökning dock inte närmare studeras.

2.3 Vilka typer av miljöer omtalas i underlagen, alternativt har redan pekats ut, som kulturhistoriskt värdefulla?

Vid genomläsning och analys av ovan nämnda underlag har jag använt mig av texterna.

Bildmaterialet har i detta fall inte legat till grund för analys av tids- och utrymmesskäl.

2.3.1 Nora

I översiktsplanen från 1999 är ett av de övergripande målen att fortsätta värna ”gammal bebyggelse och värdefull miljö” (Nora kommun 1999, s. 9). Vid två tillfällen nämns i planen Europa Nostra-utmärkelsen. Först som en del av den strategiska planeringen genom målet ’kulturturism’: ”Den turistiska marknadsföringen är (...) viktig och ska grundas på kulturmiljövärdena. Europa Nostra-utmärkelsens tre delar, stadskärnan, veteranjärnvägen och Pershyttan ska vårdas och utvecklas.” (ibid, s. 10). Därefter nämns de prisade miljöerna i avsnitten som behandlar kulturmiljövård som mycket skyddsvärda och att de är just prisade. Intressant är att kommunen vid ett par tillfällen i samma avsnitt understryker att det inte enbart är de äldre bebyggelsemiljöerna som ska inkluderas i bevarandearbetet. Som exempel på en modern bebyggelsemiljö med höga arkitektoniska och kulturhistoriska värden nämns Gyttorp centrum (uppfört 1947 – 1961 efter arkitekten Ralph Erskine). Vid tiden för planuppförandet (1999) pågick för Gyttorps del en omfattande renovering och byggnadsminnesförklaring (ibid, s. 15). 2002 skulle densamma erhålla ett Europa Nostra-diplom. Som en obligatorisk del av översiktsplanen redovisas hur man planerar att tillgodose riksintressena för kulturmiljövården inom kommunen. Kommunens riksintressen kan delas in i följande kategorier: hyttbyar (4 st.),

äldre stadskärna (Nora), odlingslandskap med ålderdomliga bebyggelsemiljöer (2 st.) samt järnbrksområde (1 st.). Kommunerna är förvisso en delaktör i utpekandet av riksintresseområden. Dess beskrivningar – och därmed också värdering – har däremot beslutats av Riksantikvarieämbetet. Ändock kan det vara av intresse att se till de värdeord som förekommer i beskrivningarna. För riksintresset centrala Noras del är det begrepp som 'ovanligt välbevarad trästadsmiljö', 'småstadskarakter', 'välbevarad rutnätsplan', 'gårdsbildningar', 'välbevarad stationsanläggning' samt 'representativt utformade byggnader i sten och puts' (Nora kommun 1999, s. 16 – 22).

Byggnadsordningen för Nora stadskärna syftar till att beskriva och ge förhållningssätt till stadskärnans olika tidsepokers karaktärsdrag i bebyggelse och miljö. I dess inledning sammanfattas de stora dragen: "Nora tillhör (...) idag en av våra mest välbevarade trästäder vilka uppskattas för sin trivsamma skala, sin skönhet, sin blandning av olika funktioner och sina kulturvärden." (Nora kommun 2010, s. 9). Redan inledningsvis sätts alltså Nora in i ett större sammanhang av småstäder präglade av träbebyggelse. Angående den offentliga miljön pekas de öppna gaturummen med dess många siktlinjer, samt de måna privata trädgårdarna ut som betydande för gatu- och landskapsbilden (ibid, s. 38 – 39). Dokumentet är indelat i fyra epoker i stadens historia. För varje epok anges önskat förhållningssätt. För den första epoken, 'Stadens framväxt', ska varsamhet gälla för de medeltida arkeologiska kulturlagren, spår från 1600-talets stadsplanering ska bevaras och källare och husgrunder från tiden före branden 1731 ska värnas (ibid, s. 15). För den andra epoken, 'Trästad', ska rester från 1770-talets stadsplan behållas och de kringbyggda gårdarna samt handelsgårdarna från 1700- och 1800-talen bevaras (ibid, s. 24). I karaktärsbeskrivningen beskrivs att bebyggelsen från denna tid (ca 1731 – 1850) har blivit Noras signum samt att den har stora "skönhets- och turistvärden" (ibid, s. 20). 'Stenstaden' kallas den tredje epoken. Från denna epok anges att stationsanläggningen ska bevaras "så tidstypisk som möjligt", samt att ursprungliga material och utformningar ska bevaras (ibid, s. 28). Den sista epoken kallas 'Den moderna och postmoderna staden' och syftar på perioden ca 1930 till idag (2007). Som värt att slå vakt om anges "den sentida bebyggelsens originalitet". Nora församlingshem (tilldelat ett Europa Nostra-diplom 2002) lyfts fram som exempel på lyckad modern arkitektur (ibid, s. 31 – 32). Liksom i ÖP:n understryks att vård och underhåll av befintlig bebyggelse inte ska koncentreras till enbart det äldre beståndet av träbebyggelse, utan att de modernare tillskotten är av minst lika stor tyngd (ibid, s. 34). Intressant att tillägga i sammanhanget är att byggnadsordningen för Nora har symbolen för Europa Nostra i dess innehållsförteckning med bildtexten "Europa Nostra pristagare".

2.3.2 Hjo

I Hjos översiktsplan omtalas Europa Nostra-priset som en del av planeringsförutsättningarna. Ett säljande språk används i beskrivningen av den trähus- och småstadsidylliska staden: ”Unik såväl i ett nationellt som internationellt perspektiv! (...) Hjo är en av de få småstäder med träbebyggelse som finns kvar i Sverige idag.” De gamla miljöerna anses skänka staden historisk förankring och identitet (Hjo kommun 2010, s. 9, 22). Utöver Hjo stad pekas en hel del andra områden ut som aktningvärda planeringsförutsättningar. Samtliga utgör redan utpekade riksintressen. Dessa kan delas in i kategorierna herrgårdstäta landskap (2 st.) samt Hjo stad (ibid, s. 37 – 39).

Avslutningsvis anges riktlinjer för kulturarv och kulturmiljö. Här pekas stadsparken i Hjo ut som potentiellt byggnadsminne och en svepande formulering ges om att trästaden ska bevaras.

Intressant att tillägga är att både Europa Nostra och Tre trästäder tas upp bland framtidsutsikterna (ibid, s. 77 – 78). På vilket sätt kommunen vill arbeta med dessa två aktörer framöver beskrivs dock ej.

2.3.3 Eksjö

I översiktsplanen för Eksjö slår man fast att kommunen på samma gång är en modern stad och en historisk stad med ”sällsynt och välbevarad gammal trähusbebyggelse” (Eksjö kommun 2013b, s. 6). En relativt negativ utvecklingssyn uttrycks angående kulturmiljön som planeringsförutsättning: ”Eftersom Eksjö stad innehar en stor kulturmiljöskatt och är unik i sitt slag så är förutsättningarna för planering i staden begränsade på så sätt att kulturmiljön måste värnas.” (ibid, s. 12). En sammanfattande mening pekar ut vilka av kommunens miljöer som anses vara de mest bevarandevärda; trästaden Eksjö, Bruzaholms bruksmiljö samt ”ett antal oskiftade radbyar” (ibid, s. 30). Dessa ingår i samlings riksintressen. Kategoriindelningen för riksintressena ser ut som följer: översteboställe med fornlämningar, läger- och exercisfält, vägsträckning genom fornlämningstätt odlingslandskap, Eksjö stad, odlingslandskap med säteri och fornlämningar (3 st.), fornlämningsrikt sockencentrum, radbyar (4 st.), sanatorium, järnbruksmiljö samt by i odlingslandskap (2 st.). Grunderna för riksintresset Eksjö stad är stadsplanerna från senmedeltid och 1800-tal, välbevarad trähusbebyggelse och välbevarad 1800-talsbebyggelse (ibid, s. 76 – 78). Märk väl att man i ordvalet särskiljer trähusbebyggelsen och bebyggelsen från 1800-talet!

I stadens stadsmiljöprogram är värderingsbetonade utlåtanden sparsamma. Angående färgsättningen i staden menar man att mångfalden av färger på stadskärnans hus bör bevaras, då ”den gör staden vacker och trivsamt” (Eksjö kommun 2013a, s. 14). Om grönstrukturerna

omtalas att den är en del av stadens uppbyggnad under 1600- och 1700-talen och att den, p.g.a. att den är väldefinierad, har ett kulturhistoriskt värde (Eksjö kommun 2013a, s. 35).

Fig. 5: Gamla stan i Eksjö (Eksjö kommun 2013a, s. 7).

2.4 Vilka typer av miljöer och insatser har premierats genom Europa Nostra-priserna?

Sett som en samlad skara bebyggelseenheter, består de undersökta kommunernas prisbelönta objekt av ett församlingshus (ett enskilt objekt), fyra stadskärnor (miljöer), en veteranjärnväg och en bergsmanshytta (industrihistoriska miljöer/objekt). Totalt rör det sig om fem prisutmärkelser, dock inkluderar en av dem (Noras pris 1993) tre olika miljöer.

Genom att studera prismotiveringarna kan vi få information dels om *vad för slags objekt/miljöer* som premierats, dels om vilka fördelaktiga *mål eller insatser* som ansetts ha uppnåtts vid arbetet med objekten/miljöerna. Av de fem prismotiveringarna har jag delat in dem i tabellen redovisade kategorier. Ett förtydligande kan vara på sin plats i skillnaden mellan kategorierna 'räddningsinsats', 'restaurering' samt 'reovering'. En räddningsinsats menar jag skiljer sig från de två nästnämnda kategorierna på ett sådant sätt att objektet är beroende av räddningsinsatsen för

dess fortsatta existens. En restaurering syftar till att återställa något till ett tidigare skick, medan renovering inbegriper förnyelse genom att exempelvis nya material tillförs.

Objekt/miljöer	Pristagare
Modernistisk arkitektur	Gyttorp centrum
Traditionell trähusbebyggelse	Nora församlingshem, Eksjö Gamla stan, Nora centrum, Hjo centrum
Veteranjärnväg	Pershyttan (Nora)
Industrimiljö	Pershyttan (Nora)

Tab. 1: Av Europa Nostra premierade miljöer (författaren).

Mål/insatser	Pristagare
Tillskott i äldre kulturhistorisk miljö	Nora församlingshem
Räddningsinsats	Gyttorp centrum, Nora centrum + Pershyttan, Hjo centrum
Restaurering	Gyttorp centrum, Hjo centrum
Renovering	Eksjö Gamla stan
Bringa nytt liv/bidra till en positiv utveckling	Eksjö Gamla stan

Tab. 2: Av Europa Nostra premierade insatser (författaren).

Sammanställningen ovan ger vid handen att det slags objekt/miljö som lyfts fram som bevarandevärd i de tre städernas fall är traditionell trähusbebyggelse (fyra fall). Den åtgärd som lyfts fram som en metod i kulturmiljöarbetet är räddning av objekt/miljöer (tre fall), tätt följd av restaureringsarbete (två fall). En traditionell antikvarisk hållning kan tolkas som den som i flest fall premierats av Europa Nostra-priset – bevarande av äldre trähusbebyggelse, snarare än förnyelse eller kompletteringar i känsliga miljöer.

En annan läsning som är möjlig av prismotiveringarna, är vilka ord som valts för att beskriva exempelvis bevarandevärda objekt/miljöer. Vi tar och tittar på vilka värderande ord den vanligaste kategorin – traditionell trähusbebyggelse – har fått. På grund av motiveringarnas korta format – oftast endast en mening eller två – är tolkningsutrymmet naturligtvis också begränsat. Av trähusbebyggelsen fördelaktigheter nämns dess ålder (Nora församlingshem). För Gamla stan i Eksjö förefaller helhetsverkan vara trähusens kvaliteter: ”For the remarkable renovation of this important ensemble of traditional wooden buildings (...)”. Likaså i Nora centrum fall: ”For the successful completion of a long and complex project, preserving the historical and cultural environment of the city of Nora, including the timber houses (...)”. Motiveringstexten för Hjo centrum skiljer sig något från de övriga i och med dess, kan tyckas, subjektivt värderande omdöme: ”For the remarkable restoration of the entire wooden town of Hjo, preserving the *original quaintness and charm.*” (min kursivering) (Europa Nostra).

2.5 Är det möjligt att göra kopplingar mellan å ena sidan det bevarande- och stadsutvecklingsarbete som sker i kommunal regi och å andra sidan Europa Nostra-priserna och Tre trästäder?

I varierande grad, men ändå genomgående, används både Europa Nostra-priserna och projektet Tre trästäder i såväl marknadsföringssyfte som ett sätt att ge tyngd åt uttalanden om att de tre undersökta städerna har något speciellt (nämligen det premierade – den äldre trähusbebyggelsen). Både Europa Nostra och Tre trästäder förekommer fler gånger i kommunernas utåtriktade information, d.v.s. på deras turistbyråers webbsidor, än i den inåtriktade, d.v.s. på kommunens officiella webbsidor. I samtliga översiktsplaner tas både priset och projektet upp som något positivt att ta avstamp i i arbetet med kommunernas kulturmiljöarbete. På vilket sätt man ämnar använda sig av Europa Nostra och Tre trästäder i det framtida kulturmiljöarbetet preciseras dock inte.

Att ensidigt påstå att miljöerna uppmärksammade av Europa Nostra och Tre trästäder skulle utgöra lejonparten av kommunernas kulturmiljövårdsåtgärder framstår dock som överdrivet. Så till exempel kan Nora sägas vilja bredda sin syn på vilka värdefulla kulturmiljöer som finns inom kommunen. I deras kommunala styrdokument lyfts inte bara trästaden med dess tillskrivna kvaliteter upp som bevarandevärd. Senare tillägg i form av stenstadens arkitektur och modernismen ges minst lika stort utrymme. Nämnas här bör att Nora har ett hyllat modernistiskt bebyggelsearv i form av Grythyttan, vilket kan ge förståelse för kommunens drivande roll i frågan. Återkommande poängteras också detta; kulturhistoriska miljöer kan och bör inte alltid

värderas efter ålder, utan efter sina kvaliteter. Denna ståndpunkt är dock inte lika frekvent kommunicerad i den utåtriktade informationen (till turisten eller den intresserade kommuninvånaren).

3.0 Käll- och litteraturförteckning

3.1 Tryckta källor

Cold, B. (1989) Om arkitektur og kvalitet – ikke den tekniska, funktionelle måbare kvaliteten, men den opplevde estetiske. I: *Tidskrift för arkitekturforskning*, Nr 1-2.

Cold, B. (1991) Arkitektonisk kvalitet i nordisk trehusbebyggelse. I: *Tidskrift för arkitektur-forskning*, Nr 1.

Eksjö kommun (2013a) *Stadsmiljöprogram för Eksjö centrum*. Tillgänglig på internet:

http://www.eksjo.se/boende_miljoe/bygga_bo/stadsmiljoeprogram [Hämtad 2015-04-20]

Eksjö kommun (2013b) *Översiktsplan*. Tillgänglig på internet:

http://www.eksjo.se/boende_miljoe/bygga_bo/planer_nya_omraaden/oversiktsplan [Hämtad 2015-04-30]

Grandelius, Håberger, Ylander (2002) Tre trästäder. I: *Tradition i trä: en resa genom Sverige = Traditions in wood : a journey through Sweden*. Aronsson, Kjell-Åke (red.). Stockholm: Byggförl.

Hjo kommun (2010) *Översiktsplan 2010*. Tillgänglig på internet:

<http://www.hjo.se/upload/Stab/Kansli/Styrdokument/Bygga%2C%20bo%20och%20milj%C3%B6/%C3%96versiktsplan%20%C3%96P%202010.pdf> [Hämtad 2015-04-20]

Nora kommun (1999) *Översiktsplan Nora kommun*. Tillgänglig på internet:

http://kommun.nora.se/download/18.c534d061328c9ad3008000544/1377688839433/1_Nora_%C3%96P_hela.pdf [Hämtad 2015-04-20]

Nora kommun (2010) *Byggnadsordning och områdesbestämmelser för Nora stadskärna*. Tillgänglig på internet:

<http://kommun.nora.se/download/Del+1+Byggnadsordning+f%C3%B6r+Nora+stadsk%C3%A4rna-f%C3%B6rdjupad%C3%B6versiktsplan3.pdf> [Hämtad 2015-04-20]

3.1.1 Elektroniska källor

Eksjö kommun, <http://www.eksjo.se/> [2015-04-20]

Eksjö turistbyrå, <http://www.visiteksjo.se/> [2015-04-20]

Europa Nostra, *Priser – Europa Nostra Awards*.

<http://www.europanostra.se/europannostraaward.html> [2015-04-20]

Hjo kommun, <http://www.hjo.se/Startsida/> [2015-04-20]

Hjo turistbyrå, <http://www.vastsverige.com/sv/hjo/> [2015-04-21]

Nora kommun, <http://kommun.nora.se/> [2015-04-19]

Nora kommun, *Nora turistbyrå*. <http://www.visitnora.se/> [2015-04-20]